

Simpozij OBDOBJA 42

Darja Mihelič

Prešernov *Krst pri Savici* med zgodovinsko faktografijo in svojimi odmevi

objavljeno v:

Andraž Jež (ur.): *Slovenska literatura in umetnost v družbenih kontekstih.*

Obdobja 42. Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani, 2023.

<https://centerslo.si/simpozij-obdobja/zborniki/obdobja-42/>

© Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, 2023.

Obdobja (e-ISSN 2784-7152)

Univerza v Ljubljani
Filozofska fakulteta

PREŠERNOV *KRST PRI SAVICI* MED ZGODOVINSKO FAKTOGRAFIJO IN SVOJIMI ODMEVI

Darja Mihelič
Ljubljana
mihelic@zrc-sazu.si

DOI:10.4312/Obdobja.42.19-25

Prispevek opisuje nastanek fiktivne srhljivke o dogodkih v zvezi s pokristjanjevanjem vzhodnoalpskega prostora v 8. stoletju, ki je bila navdih za Prešernov *Krst pri Savici*. Izpostavlja vpliv Prešernove pesnitve na Antona Aškerc, Dominika Smoleta in Tineta Hribarja. Ugovarja neupoštevanju zgodovinskih dejstev in projiciranju sodobnih naziranj v preteklost.

pokristjanjevanje, Karantanija, *Konverzija*, *Krst pri Savici*, Valjhun

This article presents the origins of a fictional horror story about events related to the Christianization of the eastern Alpine area in the eighth century, which was the inspiration for the poem *Krst pri Savici* (The Baptism on the Savica) by the poet France Prešeren. It highlights the influence of Prešeren's poem on Anton Aškerc, Dominik Smole, and Tine Hribar. It objects to ignoring historical facts and projecting modern concepts into the distant past.

Christianization, Carantania, *Conversio*, *Krst pri Savici* (The Baptism on the Savica), Waltunc

1 O zgradbi sestavka

Prispevek predstavlja daljnosežni vpliv drobnega odlomka izvirnega zgodovinskega zapisa o vzhodnoalpskem prostoru v 8. stoletju. Njegovo s strani nekaterih polihistorjev izmišljeno tolmačenje je navdihnilo Prešernov *Krst pri Savici* (Prešeren 1836), katerega začetni verzi so z omembo protagonista Valjhuna vplivali na Antona Aškerc in njegovo epsko-dramsko pesnitev *Knez Volkun* (Aškerc 1906), Dominik Smole pa je z dramo *Krst pri Savici* (Smole 1969) nadaljeval Prešernovo zgodbo. Prešernov in Smoletov *Krst pri Savici* je v svoje videnje razdvojene družbe na Slovenskem za utemeljevanje svojih izvajanj uporabil filozof Tine Hribar. V knjigi *Slovenski razkoli in slovenska sprava* (Hribar, Hribar 2021) s sklicevanjem na Prešernovo pesnitev reinterpreterira zgodnjerednjeveško zgodovino prostora med Alpami in Jadranom.

2 Ključni vir

Zapis, ki poroča o zgodnjerednjeveški zgodovini vzhodnoalpskega prostora in o dogodkih, ki so jih nekatera kasnejša historiografska tolmačenja spremenila

v srhljivko, je *Libellus de conversione Bagoariorum et Carantanorum (Konverzija)*¹ iz okoli leta 870. Skopo omenja, da so (pred letom 745) Karantance ogrožali Huni (gre za Avare). Karantanski (poganski) knez *Boruth* (Borut) je za pomoč prosil Bavarce. Hune so pregnali, Karantance pa potisnili v odvisnost. Kot zagotovilo lojalnosti Karantancev so na Bavarsko odpeljali talce – med njimi Borutovega sina *Cacatius*-a (Gorazd) in nečaka *Cheitmar*-ja (Hotimir), ki so ju krščansko vzgojili. Po Borutovi smrti (leta 749) je Karantancem najprej tri leta vladal Gorazd, nato (do leta 769) Hotimir, ki je obljubil, da bo služil salzburškemu samostanu. Salzburški škof Virgilij je v deželo poslal korepiskopa Modesta, da bi blagoslavljal cerkve in posvečal duhovnike. Sam Virgilij je povabili, naj pride v deželo, odklonil. Po Modestovi smrti je pri Karantancih vzniknila vstaja imenovana *carmula* (puč) in nato še ena. Obe sta bili obvladani. »Po Hotimirjevi smrti je prišlo do (tretje) vstaje in več let tam ni bilo duhovnikov, dokler ni (l. 772) knez *Waltunc* (Valtunk) prosil Virgilija, naj mu jih pošlje,« kar se je tudi zgodilo (Wollfram 2012: 64–67).

Zapis ne omenja, kaj je vstaje izzvalo in kdo so bili njihovi nosilci. Članom karantanske knežje dinastije je verjetno nasprotoval del stare družbene elite, ki bi ga spremembe po bavarsko-frankovskem vzoru oropale privilegijev. Prvi dve vstaji je obvladal Hotimir sam, tretjo po njegovi smrti pa je zatrl bavarski vojvoda Tasilo III. Karantanski knez Valtunk je nastopil čez več let. Užival je bavarsko podporo in je podpiral salzburški misijon.

3 Tolmačenje zapisa v humanističnem zgodovinopisju

Čeprav *Konverzija* tega ne navaja, je v zgodovinopisju prevladalo mnenje, da je šlo pri karantanskih vstajah izključno za upore proti krščanstvu. Historiografska dela 15. do 18. stoletja so nezanesljiva, v njih mrgoli nedorečenosti, tudi zavestnih potvorb. Zgodovinsko védenje in zanesljivost historiografskih del sta napredovala postopoma in ne premočrtno.

Poglejmo mejnike v zgodovinopisju, ki so gradili srhljivko o karantanskih vstajah, zaradi katerih so misijonarji odšli. Jakob Unrest (okoli 1490) vstaj ne omenja; poroča, da so po Hotimirjevi smrti v deželo vdrli »Huni«, zato se je duhovščina umaknila (Vnrestus 1724: 481–482). Ioannes Aventinus je prvi iskal vzrok karantanskih vstaj v nasprotovanju krščanstvu. Slovanski prvaki naj bi se upirali Hotimirju, ker je zavrgel vero prednikov in sprejel nov način čaščenja Boga. Po njegovi smrti so izgnali duhovnike. Bavarski kraljevič Tasilo je napadel deželo in Slovanom za kneza postavil Valtunka. Tému je salzburški škof Virgilij poslal duhovnike (Aventinus 1554: 304). Mauro Orbini (1601: 37–38) je Aventinov opis povzel v italijanščini.

Kasnejša historiografija je dogodke razlagala na dva načina. Bavarski zgodovinarji Marcus Welser (1605: 325–326), Andreas Brunner (1626: 698–703) in Johannes Vervaux (1662: 178–179) skladno s *Konverzijo* omenjajo, da je Hotimir večkrat vabil škofa Virgilija, naj obišče Karantanijo, ta pa zaradi vojnih nemirov ni prišel, ampak je v deželo poslal druge duhovnike. Po Hotimirjevi smrti je prišlo do nove vojne;

1 Z literaturo: Wolfram 2012.

duhovščina je bila pregnana, dokler ni zavladal knez Valtunk, ki mu je Virgilij spet poslal misijonarje.

Sočasno s to razlago se je v zgodovino pisju uveljavil še srhljiv opis dogodkov, po katerem naj bi se poganski Slovani nečloveško znašali nad kristjani; porazila naj bi jih najprej bavarski vojvoda Tasilo in nato karantanski knez Valtunk. Slednji naj bi dal ujete upornike na trgu v Beljaku okrutno kaznovati. Ta opis si je v slogu tedanjega zgodovino pisja izmislil Michael Gothard Christalnick, pod svojim imenom pa ga je objavil Hieronymus Megiser. Povzemimo nekaj odlomkov (Megiser 1612: 433–436, 448–458). Plemstvo se je večkrat zoperstavilo bavarskemu dvoru in od njega postavljenemu knezu Hotimirju, ki se je dal krstiti. Deželni gospodje in knezi so obdržali vero pradedov. Pregnali so duhovnike in kristjane na Bavarsko; vdrli so tudi na Laško. »Slovani so trgali ženskam dojenčke od prsi, jih nalagali na kup, zraven pa stare in šibke otroke, jih prižigali in sežigali, žene in dekleta so privezovali na drevesa, jim rezali trebuhe in jim vlekli ven čreva in drobovje ter streljali nanje s puščicami; mnogo ljudi so pobili, polovili in odpeljali« (Megiser 1612: 449). Bavarski vojvoda Tasilo je premagal sovražnike in osvojil deželo. Na Koroškem in v Slovenski marki je za kneza postavil Valtunka. V času nemirov ni bilo v deželah nobenega duhovnika več, zato se je knez Valtunk obrnil na salzburškega škofa Virgilija s prošnjo, naj mu pošlje misijonarje, kar je ta tudi storil. V drugem letu vladanja je skušal Valtunk rojake in plemstvo podučiti v krščanski veri. Nasprotoval mu je del plemstva, zlasti pet gospodov: *Drochus*, *Hermannus Aurelius*, *Samo*, *Theodorus* in *Henricus*. *Hermannus Aurelius* je organiziral knezove nasprotnike. Valtunk je z množico oborožencev krenil proti Sisku. Tam je porazil Avrelija, pri Metliki pa še Droha. Z ujetniki se je vrnil v Beljak, kjer jim je dal na trgu »odsekati roke, zatem vse druge ude kot ušesa, nosove, izmaličiti gležnje, polomiti goleni in jih skupaj s trupom vreči v mlake in jarke in to po starem nemškem redu in zakonih« (prav tam: 458). Krute kazni naj bi nasprotnike krščanstva odvrnile od upornosti. Kot vir za opisani prikaz navaja avtor neobstoječega pisca *Ammonia Salassa* (o tem: Doblinger 1909). To pripoved so povzeli Martin Bavčer (Bauzer 1657–1663: liber III, odstavki 59, 61–63), Janez Vajkard Valvasor (Valvasor 1689: 2/VII, 386–390) in v manjši meri Aquilinus Julius Caesar (1768: 261–264).

Nekaj sodobnikov se je tej senzacionalistični inačici opisa dogodkov izognilo. Janez Ludvik Schönleben (1691: III, 378–384) in Marko Hanžič (Hansizius 1793: 244–250, 253–254) poznata Christalnick-Megiserjevo delo, vendar sta do njega kritična. Vstajam ne pripisujeta izključno verskih razlogov. Več zgodovinarjev tem dogodkom ne posveča posebne pozornosti in nadaljuje skopo tradicijo poročanja bavarskih zgodovino piscev. Gottfriedus Philippus Spannagelus (Span(n)nagel(us) pred 1749: 24–25) omenja le vstajo Karantancev po Hotimirjevi smrti, zaradi katere so duhovniki do nastopa Valtunka odšli. Joannes Christophorus de Jordan (1745: 1/VI, 950) pozna dva upora pod Hotimirjem in enega po njegovi smrti, jih pa ne komentira. Lapidarna je tudi pripoved Antona Linharta (1791: 160–162), ki pa vstajam pripisuje verski značaj.

4 Historiografska izmišljotina: navdih za *Krst pri Savici*

Literarni ustvarjalci svojo zgodbo pogosto umeščajo v zgodovinsko okolje ali dogajanje ali pa ju domišljjsko poustvarjajo. Zgodovinska dejstva, ki jih jemljejo za vsebino ali kuliso svojih stvaritev, prikažejo po svoje. Njihova izvajanja so za bralce privlačnejša in prepričljivejša od dognanj zgodovinarjev, ki tudi niso dokončna, ampak se zgodovinsko védenje postopno nadgrajuje in izpopolnjuje. Slovenska zgodovinska znanost ima nepretrgano tradicijo šele od zadnjih desetletij 19. stoletja, ko je znanje o slovenski preteklosti utemeljila na kritično pretresenih virih.

Motive za svoje stvaritve je v zgodovini večkrat našel tudi France Prešeren. Bil je slovenski rodoljub, privržen slovanstvu ter zagovornik prvinskih elementov tistega, kar naj bi bilo lastno slovenskim prednikom. V *Krstu pri Savici* je za motiv izbral pokristjanjevanje vzhodnoalpskih Slovanov – Karantancev v 8. stoletju in opisal krvavo nasilje, s katerim naj bi oblast pod poveljstvom koroškega vojvode, Hotimirjevega sina Valjhuna (Valtunka), upornemu ljudstvu vsiljevala novo vero. Zgodovinsko ozadje pesnitve je vključno s historičnimi netočnostmi² povzel po Valvazorjevi *Slavi Vojvodine Kranjske*. Ta je sodila v historiografski vrh Prešernovega časa, a je v opisu krvavih soočanj poganov in kristjanov plagiatosko sledila Christalnick-Megiserjevi izmišljeni pripovedi. Prešeren je zgodbo priredil in poganske branilce »vere staršev« prikazal kot pogumne, junaške žrtve okrutnih krščanskih nasprotnikov.

5 Odmevi Prešernove pesnitve³

5.1 Aškerčev Knez Volkun

V pesmih Antona Aškerca, odličnega poznavalca slovenske zgodovine, so našli odmev številni dogodki slovenske zgodovine, pri čemer pesnik »slovenstvo« in »narod« potiska daleč v preteklost, opeva nekdanjo svobodo in uporništvo kmetov, jadikuje nad tujim »jarmom« in poveličuje slovenske protestante. V celjskih grofih vidi neuresničene zametke slovenske dinastije in državnosti. Prešernov Valjhun je navdihnil njegovo epsko-dramsko pesnitev Knez Volkun (Aškerc 1906), ki protagonista slika izrazito naklonjeno. Opisuje načrtovanje in obred umestitve Volkuna (Valtunka) za karantanskega kneza. Na predvečer obreda slovenski veljaki obujajo spomin na kneza Boruta, ki je proti Avarom poklical na pomoč Bavarce. Posledica tega je bila izguba svobode in zamenjava avarskega jarma za »nemškega«, ki ga je okrepilo širjenje krščanstva. Prisotni so se strinjali, da mora Volkun vladati v imenu »vseh Slovencev korotanskih«, saj mu daje oblast »ljudstvo korotansko«. Govor bodočega kneza med obredom opeva slavno, svobodno preteklost njegovega slovenskega rodú. Na ustoličevalčeva vprašanja, ali bo pravičen sodnik, ali bo branil »slovensko« domovino pred sovražniki in skrbel zanjo, odgovarja: »Pravično, bratje moji, vas bom sodil / in k sreči Korotan svoj bodem vodil / pa skrbel zanj ko oče in

2 Dogajanje se odvija na Gorenjskem, ne v osrednji Karantaniji. Kranjske in Koroške v 8. stoletju še ni bilo. Valtunk ni bil Hotimirjev sin, v zvezi z njim se ne omenjajo nemiri. Prešernov Črtomir je postal duhovnik v Ogleju in ne v Salzburgu, v katerega misijon je spadala Karantanija.

3 Obdelave *Krsta pri Savici* navaja Marko Juvan (1994).

vladar / in pred sovragi čuval ga vsekdar! / Ponašam se in dobro vem, odkod / izvira moj slovenski knežji rod!« Prestol odkupi z mošnjo, voličem, konjičem in knežjo obleko ter ustoličevalca oprostí davkov. Povzpne se na knežji kamen, zamahne z mečem na vse štiri strani neba in priseže, da bo pravično vladal. Aškerc je pesniško domiselno prenesel ohranjeni opis iz 13.⁴ v 8. stoletje. Izbira Valtunka za protagonista pesnitve pa zbuja pomisleke: *Konverzija* navaja, da je ljudstvo dalo oblast Gorazdu in Hotimirju, medtem ko za njunega naslednika Valtunka tega ne omenja.

5.2 Smoletov *Krst pri Savici*

Dominik Smole v drami *Krst pri Savici* vsebinsko nadaljuje Prešernovo mojstrovino. Od dogodkov omenja pogreb kneza Boruta, umestitev Gorazda, določitev meje med oglejskimi in salzburškimi misijonskimi pristojnostmi na Dravi ter smrt Bogomile in Črtomira. Odpira filozofska vprašanja ter psihološke in verske dileme. V metaforično zamišljenem delu, ki ni zgodovinska kronika, ampak politično-filozofska pripoved, so v zgodovinski kulisi moteče stvarne netočnosti v opisu nekdanjih razmer in dogodkov. Literarni kritiki dela jih niso zaznali, nanje je kot edini opozoril zgodovinar Peter Vodopivec (2003: 17–19): Valjhun (Valtunk) je skupaj z bavarskim vojvodo Tasilom prikazan kot sodobnik svojih desetletja starejših predhodnikov: preminulega karantanskega kneza Boruta in njegovega sina – novega kneza Gorazda ter misijonarjev, ki so po *Konverziji* delovali v deželi za časa Gorazdovega naslednika Hotimirja. Od kneza je degradiran v Gorazdovega »zvestega bojvnika«. Gorazd naj bi bil umeščen na vojvodskem stolu, ki ga tedaj še ni bilo. Omenja se institucija Cerkve, kot se je izoblikovala v naslednjih stoletjih. Meja med salzburškim in oglejskim misijonskim območjem na Dravi se ni določala ob nastopu Gorazda, ampak v drugačnih okoliščinah pol stoletja kasneje, brez sodelovanja »rimskega škofa«. Polja s pšenico, čebelami v ajdi in krompirjevim cvetom bi v času pred orno obdelavo tal v vzhodnih Alpah zaman iskali. Ajdo so v Evropo prinesli križarji, krompir odkritelji Amerike, enako kot tobak, s katerim se razvija eden od oglejskih patrov. Gorazd se ponaša z zemljevidom na papirju, a tedaj v Evropi še ni bilo ne uporabnih zemljevidov ne papirja itn.

5.3 Slovenski razkoli in slovenska sprava zakoncev Hribar

Aktualni odmev Prešernovega *Krsta pri Savici* predstavlja knjiga Spomenke in Tineta Hribarja *Slovenski razkoli in slovenska sprava*, ki reinterpretera zgodnje-srednjeveško zgodovino prostora med Alpami in Jadranom. Filozof Hribar v njej ugotavlja, da naj bi po Prešernovem *Krstu pri Savici* prišlo do prvega velikega razkola med Slovenci »pred več kot tisoč leti, na začetku nasilnega pokristjanjevanja slovanskih plemen oz. slovenskega ljudstva, predhodnika Slovencev. [...] Ob podpori izdajalca Valjhuna (so) zmagali oboroženi duhovniki s križem v eni in z mečem v drugi roki«. Razdvojenost v krščanstvu naj bi povzročila razkol med Slovenci, izvirajoč iz »valjhunske kolaboracije z okupatorjem, ozemeljskim osvajalcem in izganjalcem

4 Naslanja se na opis ustoličevanja v pravni knjigi iz 13. stoletja in na zgodovinski komentar pri Paulu Puntchartu (1899).

prvotne vere [...]. General Rupnik je Valjhun 20. stoletja« (Hribar, Hribar 2021: 13–14). Skozi Prešernovo pesnitev *Krst pri Savici* in istoimensko dramo Dominika Smoleta Hribar razčlenjuje zgodovinski spomin Slovencev (prav tam: 97–124): po tem, ko so Bavarci pokorili Karantance, je sledil konflikt med osvajalci in uvajalci krščanstva ter branilci stare vere Slovanov. Po Hribarju bi moral irski duhovnik v pesnitvi Valjhuna označiti »za hudodelca, za to, kar je v resnici bil: zločinec« (prav tam: 102). Literarni stvaritvi sta Hribarju orodje za utemeljevanje lastnih nazorov, pri čemer prepleta zgodovinske dogodke in literarno fikcijo ter preteklost in sedanjost, krščanstvo zgodnjega srednjega veka in rimskokatoliško Cerkev. Dogajanje izpred dvanajstih stoletij označuje s sodobnimi pojavi in pojmi (kolaboracija, okupacija, razkol), ki so za tedanji čas neustrezni, enako kot je neosnovana in neprimerna diskreditacija kneza Valtunka.

6 Za sklep

Skopo notico v *Konverziji* je polihistor Mihael Gothard Christalnick razširil v izmišljen opis krvavih verskih bojev. Izročilo je plagiatorsko povzela *Slava vojvodine Kranjske*. Njen opis je bil iztočnica za Prešernov *Krst pri Savici*, ki je spodbudil Antona Aškercu k pisanju pesnitve Knez Volkun in Dominika Smoleta k nadaljevanju Prešernove mojstrovine v drami *Krst pri Savici*. Na osnovi literarne fikcije Prešernove pesnitve in Smoletove drame (in ne zgodovinskih dognanj) je Tine Hribar v knjigi *Slovenski razkoli in slovenska sprava* krivdo za prvi razkol med Slovenci v 8. stoletju pripisal pokristjanjevanju in knezu »Valjhuu«.

Pomisleke zgodovinske stroke zbujata zlasti Smoletovo in Hribarjevo delo. Literarna Smoletova stvaritev po nepotrebnem posreduje svoje poslanstvo ob kulisi izmaličene slike dogajanja in razmer v 8. stoletju. O Hribarjevem izvajanju pa: zgodovino je treba dojemati v času in prostoru; sodobnih pojavov ni primerno projicirati v daljno preteklost ter tedanjih dogodkov in oseb presojeti s sodobnimi etičnimi merili.

Literatura

- AŠKERC, Anton, 1906: Knez Volkun. Zgodovinski prizor iz osmega stoletja. *Ljubljanski zvon* XXVI/3. 129–141.
- AUENTINUS, Iohannes, 1554: *Annalium Boiorum libri septem*. Ingolstadii: Weißenhorn.
- BAUZER, Martinus, 1657–1663: *Historia rerum Noricarum et Foroiuliensium*. Rokopisna zbirka Narodne in univerzitetne knjižnice, Ms. 56.
- BRUNNER, Andreas, 1626–1637: *Annales virtutis et fortunae Boiorum I–III*. Monachii: Hertsroy & Leysser.
- CAESAR, Aquilinus Julius, 1768–1788: *Staat- und Kirchengeschichte des Herzogthum Steyermarks I–VII*. Graz: Weingand & Ferstl.
- DOBLINGER, Max, 1909: Hieronymus Megisers Leben und Werke. *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung* XXVI/3. 431–478.
- HANSIZIUS, Marcus, 1793: *Analecta seu Collectanea pro historia Carinthiae concinnanda I, II*. Norimbergae: Steinius.
- HRIBAR, Spomenka, HRIBAR, Tine, 2021: *Slovenski razkoli in slovenska sprava*. Mengeš: Ciceron.

- JORDAN, Joannes Christophorus de, 1745: *De originibus Slavicis opus chronologico-geographico-historicum*. Vindobonae: Gregorius Kurtzböck & Joan. Jacobus Jahn.
- JUVAN, Marko, 1994: Literarni »mit«, slovenstvo in resna parodija. *Gledališki list XXXVIII/4*. 8–15.
- LINHART, Anton, 1791: *Versuch einer Geschichte von Krain und der übrigen Ländern der suedlichen Slaven Oesterreichs II*. Laibach: Wilhelm Heinrich Korn.
- MEGISER, Hieronymus, 1612: *Annales Carinthiae, das ist, Chronica des Loeblichen Ertzhertzogthums Khaerndten*. Leipzig: Lamberg.
- ORBINI RAVSEO, Mauro, 1601: *Il Regno de gli Slavi*. Pesaro: Girolamo Concordia.
- PREŠEREN, France, 1836: *Kerst per Savizi. Povést v versih*. Ljubljana: Joshef Blasnik.
- PUNTSCHART, Paul, 1899: Herzogseinsetzung u. Huldigung in Kärnten. Ein verfassungs- u. kulturgeschichtlicher Beitrag. Leipzig: Verlag von Veit & Comp.
- SCHÖNLEBEN, Joannes Ludovicus, 1691: *Carniolia antiqua et nova sive Inclyti ducatus Carnioliae Annales sacroprophani*. Labaci: Joann. Babtistae Mayr.
- SMOLE, Dominik, 1969: *Krst pri Savici*. Maribor: Obzorja.
- SPAN(N)AGEL(US), Gottfried Philipp(us), pred 1749: *Carinthia vetus et media*. Österreichische Nationalbibliothek, Handschriftenabteilung, Cod. 8436.
- ŠTIH, Peter, SIMONITI, Vasko, 2009: *Na stičišču svetov. Slovenska zgodovina od prazgodovinskih kultur do konca 18. stoletja*. Ljubljana: Modrijan.
- VALVASOR, Johann Weichard, 1689: *Die Ehre des Herzogthums Krain I–IV*. Laybach–Nuernberg.
- VERVAUX, Johannes, 1662: *Boicae gentis annalium pars I*. Monachii: Ioannes Guilielmus Schell.
- VNRESTUS, Iacob, 1724: *Chronicon Carinthiacvm*. Simon Fridericus Hahnus (ur.): *Collectio monvmentorvm vetervm et recentivm ineditorvm I*. Brvnsvigae: Meyer. 479–536.
- VODOPIVEC, Peter, 2003: O zgodovinskem ozadju Smoletovega Krsta. *Gledališki list SNG. Drama LXXXIII/1*. 17–19.
- WELSER, Marcus, 1605: *Bayrische Geschicht / in fuenff Buecher getheilt*. Augspurg: Mang.
- WOLFRAM, Herwig, 2012: *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Zveza zgodovinskih društev Slovenije; Klagenfurt: Auslief[e]rung Hermagoras.